

Blum Zoltán

Blum Zoltán

Szamosújvár

Románia

Az interjút készítette: Cosmina Paul

Az interjúkészítés ideje: 2005. július

Blum Zoltán az egyetlen szamosújvári zsidó, aki túlélte a holokauszot.

Ő gondolja a városban fennmaradt zsinagógát, a zsidó ünnepekkor pedig a közeli zsidó hitközségekhez, Désre, Kolozsvárra utazik.

Feleségével egy közepes nagyságú házban laknak egy, az örmény templomhoz, Szamosújvár legfontosabb történelmi műemlékéhez közeli utcában.

A ház még nincs teljesen befejezve; a helyiségek és a kert díszítése és kialakítása egyszerű; nyáron Blum úr és felesége a verandán emlékezéssel töltik idejüket...

• Életrajz

Az édesapám felőli nagyapámat nem ismertem, csak annyit tudok, hogy Blumnak hívták. Beszélt zsidóul [jiddisül]. De hadd mondjak valamit: Erdélynek ezen a részén minden zsidó beszélt jiddisül. De azon a nyelven beszéltek, amelyet beszélt az, akivel dolguk volt.

A magyarokkal magyarul, a románokkal románul beszéltek, mert ilyen volt a foglalkozásuk. Azaz a zsidók tisztelték az idegeneket; így mondják: „Légy jó zsidó, de tiszteld az országot, amelyikben élsz.” Azaz tiszteld a román nyelvet is. Minden gyerek román iskolába járt.

Szóval tisztelték az országot, amelyikben éltek. Úgyhogy otthon jiddisül beszéltek, házon kívül pedig annak a nyelvét, aki mellett éltek, a szomszédokét és így tovább. A nagyapám vallásos volt, de nem volt bigott. Nem volt szakállas, modern volt, ahogy ma nevezik. Itt van eltemetve, egy közeli faluban, Bálványosváralján, a zsidó temetőben [Bálványosváralja – kisközség volt Szolnok-Doboka vm.-ben, 25 km-re Szamosújvártól.

1900-ban is, 1910-ben is 1700 magyar lakossal. Trianon után Romániához került (Unguraş). – A szerk.]. Voltunk a sírjánál; édesapám hozott egy követ, amit a sírjára tett. Én körülbelül hét-nyolc éves lehettem, tehát 1934-35-ben volt. Csak ennyire emlékszem.

Az édesapám édesanyját úgy hívták, hogy Scheindl Blum. Blum volt nagyapa után, a Scheindl pedig azt jelenti, hogy szép, inkább csinoska. Beszélt zsidóul, de tudott magyarul és románul is. Csak kósert evett. Vallásos volt, parókát viselt. Őt ismertem, de kisgyerek voltam, úgy négy-öt éves, csak arra emlékszem, hogy vezettem ki a nagymamát a kertbe, mert ő már nem látott valami jól.

Tehát 1932-33 körül halt meg, és itt van eltemetve, a [szamosújvári] zsidó temetőben. De mi ördögösfüzesiek voltunk [Ördögösfüzes – kisközség volt Szolnok-Doboka vm.-ben, 6 km-re

Szamosújvártól, 1910-ben 1600 magyar és román lakossal. Trianon után Romániához került (Fizeșul Gherlei). – A szerk.], onnan hoztuk ide, Szamosújvárra, mert itt lakott Blum Tibor [a nagymama egyik fia, Blum Zoltán édesapjának a testvére].

Édesapámnak három testvére volt. Az egyik Szamosújváron lakott, őt úgy hívták, hogy Blum Tibor, de nem tudom, hol született. A zsidó nevére sem emlékszem. Szövetáru-kereskedése volt itt, Szamosújváron. A felesége zsidó volt. Öt gyereke volt.

Az egyik volt Beri, Ber jiddisül, így szerepelt a papírjain is; a második volt Zalman, Leibének hívják, a harmadik pedig Mendl volt a jiddis nevén, azaz Jenő, és volt még két lánya, akiknek már nem emlékszem a nevére. Tibor gyerekei közül Beri, Mendi és Leibi maradt életben.

A második testvére Blum József volt, a zsidó neve Iosef. Egy kis faluban lakott, Szamosszentmiklóson, az szintén Kolozs megyében, Szamosújvártól körülbelül harminc kilométernyire van egy völgyben. Sokat beszélt románul, mert román faluban lakott [Szamosszentmiklós – kisközség volt Kolozs vm.-ben, Szamosújvártól 36 km-re, 1910-ben 400 főnyi román lakossal.

Trianon után Romániához került (Sănnicoară). – A szerk.]. Kereskedéssel foglalkozott, gyarmatárut tartott a boltjában, ahogy annak idején mondták [Gyarmatáru: fűszerüzletben árult, egzotikus országokból importált élelmiszer-cikkek, pl. bors, tea, kakaó stb. – A szerk.].

Volt felesége, és volt egy gyereke, Lajos, románul Ludovic, így szerepelt az iratain is, Ludovic [jiddisül Ludvik], és még egy gyereke, aki Aradon élt. Szintén fiú volt, de nem jut eszembe a neve. Volt még egy lánya, akit Vilmának hívtak. Ez a deportálás előtt volt. József gyerekei közül kettőt deportáltak, Lajost és Vilmát, ők túléltek. Józsefet elvitték munkára [azaz: behívták munkaszolgálatosnak] még a deportálás előtt.

A harmadik testvért úgy hívták, hogy Blum Martin. Nagyon vallásos volt, és csak jiddisül beszéltünk vele. Jobban mondva Mordechai volt a neve jiddisül, románul ez Martin. Nem volt gyereke, és nem is volt megnősülve. Ördögösfüzesen élt. Kereskedő volt.

Otthon mindenki jiddisül beszélt, kint meg románul és magyarul. Mindegyiket deportálták, és egyikük sem jött vissza. Ide gyűjtötték össze őket, a [szamosújvári] téglagyárba. Még csak annyit tudok mesélni, hogy együtt voltunk a szamosújvári téglagyárban, a kolozsvári téglagyárban, és aztán Auschwitzba deportáltak.

Ott aztán elveszítettük egymást. Az édesapámat úgy hívták, hogy Blum Móric, a zsidó neve Moshe lankef volt. De Moishének szólították, a Moische jiddisül van. 1888-ban született. Nem emlékszem a hónapra, és az évet sem tudtam, hanem később találtam meg nagy nehezen az iratok között [Blum Zoltán a szülők származására vonatkozó iratokra utal, amelyekre a második világháború után volt szüksége. – A szerk.].

Gyerek voltam, és a szüleim nem beszéltek előttünk olyasmikről, hogy mikor születtek meg ilyesmik... Volt egyéb dolguk, de engem, miután hazajöttem a deportálásból, érdekelt ez a dolog. Nem tartották meg a születésnapokat, akkoriban az emberek foglaltak voltak, nem úgy volt, mint most. Talán egy kisebb gyereket megünnepelték, de az embereknek sok dolguk volt, hogy legyen, amiből a család megéljen.

Az édesapám Bálványosváralján születhetett, mert a nagyapám oda van eltemetve, de nem tudom pontosan, hol. Nem viselt szakállt, de nem borotválkozott – a zsidóknak ez tilos –, hanem nyírta a szakállát. Volt egy speciális gépe, és volt valami porszerűség, amiből tett a szakállára, egy fakéssel pedig húzta lefele [lásd még: razol].

Tehát nem volt szakállas, modern volt. Édesapám nem viselt kipát, de mindig volt kalap a fején. Elvégezte a hédert, mert minden zsidó gyerek a héderbe járt. Ott tanulják meg az imákat. Akármennyire szegények voltak a szülők, a hédert elvégezték, főként régen, mert ott tanulják meg a reggeli, az esti imákat, úgymond megismerik a vallást.

A héder mellett édesapám elvégezte az állami iskolát. Az első világháború alatt katona volt, de nem tudom, hogy hol, mert akkor Osztrák-Magyar Monarchia volt. Élt ő Budatelke mellett is valahol [Budatelke – kisközség volt Kolozs vm.-ben, 57 km-re Szamosújvártól, 1910-ben 1200 román és magyar lakossal. Trianon után Romániához került (Budești). – A szerk.]. Édesapám ott intéző volt, de hogy kinél, nem tudom; mindenesetre nem gyárban, hanem valami parasztnál egy gazdaságban. Utána költözött Ördöngösfüzesre.

Nem tudom, hogy ismerkedtek meg és házasodtak össze a szüleim. Annyit tudok, hogy szükségem volt iratokra a háború után onnan, Budatelkéről. Ott ismerkedett meg édesanyám édesapámmal, és összeházasodtak. De ők soha nem mesélték ezt el.

Az édesanyám felőli nagyapámat talán Salamon Gáspárnak hívták. Nem emlékszem semmire az édesanyám felőli nagyszüleimről, mert ők más faluban laktak, Budatelkén, ez Beszterce-Naszód megyében van [Az 1910-es adatokat tartalmazó Magyar Helységnév-azonosító Szótár szerint Budatelke Kolozs vm.-ben volt. – A szerk.]. Úgy rémlik, hogy gazdálkodással foglalkoztak, mert mondta édesanyám, hogy volt ott földje. Az édesanyám édesanyját nem ismertem.

Édesanyámat Blum Bertának hívták, lánykori neve Salamon Berta. 1888-ban született Budatelkén. Azt hiszem, hogy nagymamám [az apai nagymama] és édesanyám is viselt parókát; mióta én megszülettem, és mióta tudom, mi az, hogy ember, édesanyám parókát viselt. És fejkendőt viselt az ágyban. Az édesanyám vallásos volt.

A tyúkot a sakternél vágattuk, és ha ő ideiglenesen hiányzott, eljöttünk Szamosújvárra, ott vágattunk, és csak kósert ettünk. Édesanyám jó háziasszony volt. Például falun az asszonyok nem tudtak süteményeket készíteni, főként tortát nem, és az édesanyámhoz jöttek.

Édesanyámnak nagy kályhája [sparhelt] volt, mert sokan voltunk, és így édesanyám sütött nekik. Otthonról csak a tojást, a lisztet és az olajat hozták, és édesanyám mindent elkészített a mi edényünkben. De sütött süteményt és tortát esküvőkre is. A fánkra és a csörögére emlékszem.

Édesanyám töltött libát: megvette a paraszttól és megtöltötte. Láttam valaha, hogyan töltik a libát? Megfogják, leteszik a kukoricát a földre, az egyik kézzel kinyitják a száját és a másikkal tömik. Most már van olyan gép, amely tömi a libákat. Egyszer csak levágta a libát, és a májat félretette, nem ettünk meg mindent egyszerre.

Volt egy parasztasszony, aki szintén libákat töltött, és a liba fulladozott. A szemek bekerültek a légcsőbe, ahol a levegő is jár. Szegény édesanyám értett hozzá: leült, leterített egy rongyot, és megkereste a szemet, amikor megtalálta, kihúzta. Így mondták: „Megyünk Blumnéhoz, mert fullad

meg a liba.”

Nekünk, zsidóknak nem szabad levágni a tyúkot. Miután a sakter levágta, édesanyám hazavitte és megtépte kézzel, majd egy kicsit megperzselte, ha maradt még valami rajta. A tollakat összegyűjtötte. Télen aztán édesanyám szervezett kalákát, így mondják.

Télen eljött minden asszony a faluból, függetlenül attól, hogy román, magyar volt, voltak cigányok is. Mert akkoriban a cigányoknak is volt mesterségük, kályhások voltak, kályhákat készítettek, mentek aratni. Szóval kalákát tartott, és készített nekik édesanyám édes égetett bort, édes pálinkának hívták, likőrrel és égetett cukorral.

És hozománynak való tollút téptek. Ugyanis azokba a párnákba nem került bele a tollú szára, csak a pihét tettek bele. A pihét zsákokban tartották. Azokat tette az ágyra, és este, amikor feküdtünk le, levette onnan. A párnahuzatokat pedig a szekrényben tartotta. Csak akkor húzták fel a huzatot, amikor a lány férjhez ment. Amikor deportáltak minket, volt két zsákunk, körülbelül hatvan kilósak. Egy zsák körülbelül harminc kiló volt. Minden ottmaradt, odaveszett.

A testvéreim sorban: a legnagyobb Blum Máté, jiddisül Mayer, 1917-ben született. A következő fiútestvérem Blum Ernő, héberül Gershun, volt egy zeneszerző is, [George] Gershwin hasonló nevű. 1919-ben született. Majd Blum Margaréta, a nővérem, akit Malvinnak szólítottak, ő 1921-ben született. Utána következik Blum Jenő, 1925-ben született. Utána születtem én, én voltam a legkisebb.

A nevem Blum Zoltán. Ezzel a névvel születtem. A héber nevem Sloimer Zalman – a szüleim adtak nekem zsidó, héber nevet [A brít mila szertartásra és a névadásra utal. – A szerk.]. Így neveztek el a szüleim: Zalman, a Zoltán alapján. Magyarul sokan Zolinak szólítanak, de természetesen minden iratomon Zoltán szerepel. 1927-ben születtem Ördöngösfüzesen, október tizedikén.

Miután én megszülettem, a szüleink nem sokat beszélgettek, annyira lefoglalták őket a gondjaik. Volt ugyanis egy kis boltjuk, de nem volt annyi nyereségük, hogy fenntarthassák a családot. Földjük, ilyesmijük nem volt. Régebben az volt a törvény – én ezt a háború után tanultam meg, gyerekként nem tudtam erről –, hogy a zsidók nem birtokolhattak földterületet nem tudom, melyik vajda idejében, de elnyerték a jogot, hogy egy ország állampolgárai legyenek [lásd: zsidó emancipáció az Osztrák–Magyar Monarchiában és Romániában]. Őszintén megmondom, én erről nem olvastam, hanem hallomásból tudom, hogy a zsidóknak ezért nem lehettek földjeik. Ezért mondanám, hogy arról beszélnek, hogy a zsidóknak van pénzük, mert kereskednek, de arról senki nem beszél, hogy miért kereskedők. Mert nem volt [földjük], amiből megéljenek. Érti? Ez volt a helyzet.

A szüleimnek volt ott boltjuk, kocsmát nyitottak – régebben a kisvendéglőt kocsmának nevezték –, és nem volt semmi vagyonunk. Ebből élt a család. Amikor elvitték Auschwitzba, édesapámnak volt egy vastag füze, amelyben fel voltak jegyezve mások tartozásai. Annyi tartozás volt, majdnem annyi, mint a bolt értéke. A bolt a házban működött. Volt négy szoba, kettő volt a mienk [azaz, ahol laktak], egyikben volt a bolt, és a másikban a kocsmák. És volt még egy kis nyári konyha. Volt udvarunk és kertünk is. Édesanyám foglalkozott a kerttel. Termesztett paradicsomot, uborkát, amire szükségünk volt. Szegények voltak. Gyalog jártak.

A szüleim túl jó emberek voltak. Jók, igazán jók. Rendkívül vallásosak voltak ilyen szempontból [a táplálkozást illetően]. Játszottam a parasztyerekekkel: „Menj csak, de gyümölcsön kívül semmit nem eszel” [lásd: étkezési törvények]. Eljártam a paraszthoz a gyerekekkel játszani, és csak gyümölcsöt ettem, otthon pedig kósert. Mindenféle edényeink voltak: tejes, húsos, és középen volt – úgy nevezték – a párve [lásd: páros / parve edény; páros ételek]. A párve a vizeskancsó, a vizesvödör, a vizesvödörből tehattunk a tejhez, a húshoz is, de a tejesből nem tehattunk a húshoz, nem... ez a vallás. Nem ehetünk disznóhúst, mert a zsidók nem esznek meg semmit, aminek a patája nincs megvágva, és nem kérődzik. A teje például kérődzik, de a patája nincs megvágva – csak hogy egy példát mondjak. És mi nem eszünk vért, nem úgy van, hogy levágod a szárnyast, és máris sütheted. Hazaviszed, beteszed hideg vízbe, majd sós vízbe, aztán újra hideg vízbe, hogy az kihúzza belőle a vért [A kóserolás menete: a jól leöblített húst fél órára langyos vízbe áztatták, hogy a só majd jól kiszívja belőle a vért. Utána az ismét leöblített, inaktól megszabadított, bevagdalt húst közepesen durva sóval alaposan besózták, és ferde felületre helyezték, hogy a vér kifolyjon belőle. A májat tűzön is ki kellett perzselni (miként a nem friss, három napnál korábbi vágásból származó húst is). Legkevesebb egy órán át kellett ilyen állapotban tartani a húst, majd ismét le kellett öblíteni, háromszor egymás után. – A szerk.]. Amint tudják, a véreket eltávolítják a húsból. Ezért nálunk, ahol én éltem, nem ették meg az állat, a marha hátsó részét, mert a mészárosok nem tudták eltávolítani az ereket. Csak az elülső részét ettük meg. Volt egy vicc is: „Miért nem eszik meg a zsidók az állat hátsó részét? Mert az állat könnyített magán, és egy keresztény kereszthez dörgölözött.” Azért volt ez így, mert nem voltak szakértők. Izraelben például megeszik a hátsó részét is, vannak szakértők, akik el tudják távolítani a véreket [A marha hátsó feléből nem az ereket nem tudták egyes helyeken szakszerűen eltávolítani, hanem az ún. ülőideget. Lásd: négylábúak kóser részei. – A szerk.].

A szüleim nem voltak bigottak. Mit jelent a bigottság: szakáll, paróka viselését, ahogy mondják; mit tálszt viselünk. Kipát viseltünk. Mit tehetett szegény édesanyám, vallásos volt, és ha szalmakalapot vettünk – mert ugye, mint a többi gyerek, kérdeztük: „Miért nincs nekünk is szalmakalapunk?” –, szóval vett nekünk az édesanyánk szalmakalapot, és belevarrt egy szövetdarabot a belsejébe, hogy legyen valami a fejünkön. Mint egy kipa, csak be volt varrva a belsejébe. És jártunk kántálni a falusi gyerekekkel, szegény édesanyám pedig mondta: „Menjetek, de semmit se egyetek. És ne vegyetek kalácsot sem, semmit, csak az almát fogadjátok el. És a diót.” Úgyhogy csak almát és diót fogadtunk el. És húsvétkor semmit sem ettünk a paraszthoz. Most, öregkoromban csodálkozom, hogy hát nem ettünk soha szalonnát titokban, pedig paraszthok voltak a barátaink. Azt mondták, nem szabad, és nem ettünk. Egész életemben, míg haza nem jöttem [a deportálásból], nem ettem szalonnát. Teljes szívemből tiszteltem a hagyományt. Megtartottam a böjtöt.

Ünnepekkor tyúkot vágtunk. Purimkor nem volt olyan nagy felhajtás, mint manapság. Elmentünk a templomba [az imaházba], édesanyám süttött egy kis kalácsot, vett tejet a faluban, és készített egy kis vaját, a gyerekek kedvéért azon volt, hogy legyen minden. Főként enni való. A ruházatra nem ügyeltek olyan nagyon, ha valami folt került rá, édesanyám kimosta... de az ételre igen. A vallás úgy tartja, hogy vétek, ha nincs mit enni ünnepekkor, mert ha nincs mit enned, nem áll oda az eszed a „Mi Urunk”-ra, mert arra gondolsz: „Mit egyek?” Ördögösfüzesen nem volt zsinagóga, csak imaház volt. Függetlenül attól, hogy milyen ház, nem szabad legyen benne semmilyen fekvőhely, sem szekrény vagy ilyesmi. Csak asztal és szék lehet benne, semmi egyéb. Volt egy ház, nem a

zsidóké volt, hanem bérbe adták, nem lakott ott senki. Most már semmi sincs ott. A törvény azt mondja: „A lakatlan házat le kell rombolni.” És ez érvényes a zsinagógára is, így mondja a vallás, és másik templomot sem szabad benne létrehozni [Blum Zoltán gyakran idéz fel közmondásokat és szólásokat a román vagy zsidó folklórból, amelyek hitelességét nem tudjuk ellenőrizni. – A szerk.].

Gyerekkoromban eljártunk látogatóba a nagybátyáimhoz. Emlékszem, hogy főként a nagyünnepek előtt hoztak el ide, Szamosújvárra. Elhoztak a zsidó fürdőbe [mikve] Ros Hasóne [Ros Hásáná] és Jom Kipur előtt. Ördögösfüzesen nem volt zsidó fürdő, és a nagyünnepek előtt Szamosújvárra mentünk. És még akkor hoztak el, amikor új ruhát csináltattak a szabónál. Ilyenkor benéztünk édesanyámmal a nagybátyámhoz, de máskor nem jöttünk, mert akkoriban nem volt szabad jönni-menni. Szombatonként csak otthon mosakodtunk [A péntek este kezdődő szombat megünnepléséről van szó. – A szerk.]. Minden ünnepkor mindannyian összegyűltünk az asztalnál. Mert akármennyire szegény legyen is egy zsidó, ünnepkor kell hogy legyen étele. És ilyenkor tiszta abroszt vettünk elő, egész héten nem, de szombaton igen, és édesanyám kitett két gyertyát [lásd: gyertyagyújtás]. Meggyújtottuk a gyertyákat, és elmondtuk: „Mi Urunk...” [A Báruch Átá imára utal, amelyet gyertyagyújtáskor kell mondani. – A szerk.].

Gyerekkoromban bizonyos mértékig megbélyegzett voltam, mert zsidó vagyok, de mégis a parasztyerekekkel jártam iskolába. A hét osztályt a következőképpen végeztem el: hat osztályt végeztem románokkal és még egyet magyarokkal [1940-től, a „Magyar idők” (1940–44)” kezdetétől]. A zsidó iskolába is jártam, ahol a zsidó vallásról tanultam, az iskolát hédernek nevezik. Tehát így volt: reggel a szüleink hat óra körül ébresztettek. Emlékszem, hogy tett édesanyám valamit a tarisznyánkba, és mentünk a héderbe. Ott megismerkedtünk a vallással, azaz megtanultuk az imákat, megtanultunk héberül írni és olvasni. Mi már csak olvasni tanultunk meg. Körülbelül három éves lehettem. Onnan egy ideig az óvodába mentem, míg még kicsi voltam, majd elkezdtem az iskolát. Reggel elmondtuk az imákat, és onnan mentem a román iskolába, a román iskolából hazamentem, ebédeltem, játszottam egy keveset, majd újra elmentem a zsidó iskolába. Ott a Talmud Tórát tanulmányoztuk stb. Az imák, amiket megtanultunk, a vallás gyakorlásáról szóltak. Megtanultuk az imákat, amelyeket reggel, este, a kenyér megkezdése, kézmosás előtt kell mondani... Minden mozzanathoz tartozik egy imádság. És ott tanultam meg a „Miatyánk”-at – nálunk úgy van, „Shema Israel” [lásd: Smá Jiszráel; A Miatyánk (Pater noster) az összes keresztény felekezet legszentebb imája. Az Újszövetség szerint maga Jézus tanította meg rá az apostolokat. Szerepel – bár némileg más-más formában – Máté és Lukács evangéliumában egyaránt. – A szerk.]. És ott tanultunk meg olvasni. Szegény öregek és akik minket tanítottak, nagyon nagy hibát követtek el. Nálunk az imádságok héberül vannak, de zsidóul, jiddisül beszélünk. Ez különbség. Tehát azt mondtam, „Shema Israel”, de ez héberül van, vagy héberül tanultuk a hétről szóló perikópát a Tórából, de zsidóul mondtuk [A tanulók bibliai héber nyelven olvastak, de jiddisül magyarázták és beszéltek meg a szöveget. A görög eredetű perikópa szóval a vasárnapra és ünnepnapra rendelt ószövetségi és újszövetségi részt illetik a keresztény egyházakban. Blum Zoltán valószínűleg a hetiszakaszra (szidrá) utal. – A szerk.]. És a tanító lefordította héberre. Nagyon nehéz volt nekünk. De nem jöttünk rá. A családban viszont jiddisül beszélünk, az imát héberül mondtuk. Mindez addig volt így, amíg deportáltak minket.

Nem nagyon emlékszem a bár micvóra, de azt tudom, hogy előtte megtanultuk, hogy hogyan tegyük fel az imaszíjat és a táleszt a hátunkra, és megtanultuk az imát. Ördögösfüzesen tartottuk, mert volt tíz férfi [lásd: minján], és meg lehetett tartani.

1938–39-ben a Goga-Cuza-kormány volt hatalmon. A román állami iskolában csak egyetlen tanár volt, aki kötekedett a testvéremmel, a többiek nem. Calugaru volt a neve, odavalósi volt, a mi falunkból való [azaz ördögösfüzesi]. Vallásosak voltunk, és nem akartuk feladni a szombatot, úgyhogy benyomta a testvérem, Eugen fejét a kályhába. Én nagyon rossz gyerek, nagyon gyenge tanuló voltam, de a testvéreim mind elsőők voltak. A zsidók valahogyan mindig is elutasítással szembesültek. Ez így volt már az őseink idejében is. Ha húsvétkor esik, azt mondják: „Esik, mert zsidó ünnep van.” Érti? És mindig a zsidók voltak a hibásak. És mindig a zsidók hagytak alább, nem avatkoztak bele a politikába, nem vitatkoztak, tisztelték [mások vallását]. Mert tisztelniük kellett mások vallását, mert azok a vásárlóik voltak. Érti? Aztán 1940-ben bejöttek a magyarok [lásd: második bécsi döntés]. Őszintén szólva nem jöttünk rá, hogy mi történik: mi azt vártuk, hogy megszabaduljunk valamitől [azaz a román kormány alatt elszenvedett zaklatásoktól]. De míg arra vártunk, hogy a dolgok jóra forduljanak, csak még rosszabb következett. Úgyhogy nem jöttünk rá, mi történik.

Irigyek voltak a zsidókra, mert a zsidók elsőők voltak, mert mindenki azt mondja, hogy a zsidók okosabbak. Rákényszerültek arra, hogy okosabbak legyenek, mert különben éhen haltak volna. Muszáj volt tanulniuk, hogy valami váljék belőlük. Körülbelül tíz százalékuk ügyvéd, orvos vagy professzor volt. A többi nyolcvan-kilencven százalék munkás volt, cipész, szíjgyártó, szűcs, vagy kereskedett. Van itt egy falu, Szentmárton, ahol zsidó földművesek éltek, de ők, hogy mondjam, más zsidóknak termeltek. Ugyanis egy [nem zsidó] paraszt a sajtot olyan edényben készíti, amelybe a szalonnát is beleteszi. Ezért voltak zsidók, akik kóser sajtot készítettek, és ők, a tiszta szívű, vallásos zsidók más zsidóknak árultak. Ezek az árusok máramarosi zsidók voltak, juhászok. Voltak zsidók, akik fonott kosarakkal járták a falvakat, kékítőt árultak – amikor az asszonyok mosnak, kékítőt használnak, hogy a ruha szebb és illatos legyen. És ki is lúgozzák a ruhát, nem azért, hogy hófehér legyen, hanem hogy kékes legyen. És járták ezek a zsidók a falvakat...

El kell mondanom, hogy voltak olyanok, akik alig tudtak megélni, a parasztság szegény volt. Én ezt nem tanultam, én ezt megéltem. Volt, aki bejött a boltba, és mondta: „Adjon négy szem cukrot – kockacukrot –, adok érte egy tojást.” Vagy bement a mészárszékre, és kért egy font húst. Egy font kétszázötven gramm hús volt [A font általánosan elterjedt régi súlymérték volt, amelynek nagysága, ha csekély eltéréssel is, de vidékenként változott. Magyarországon általában 56 dkg tett ki 1 fontot. – A szerk.]. Nem kilóra kérték, mert az emberek szegények voltak. Vagy bejött egy ember, és azt mondta: „Adjon hitelbe szombat estig, mert megyek fát vágni Szamosújvárra.” Fát vágott, gyalog járt, bocskorban, és szombat este megjött: „Blum úr, mennyivel tartozom?” – de tudta, szegény, hogy mennyivel jön. Ördögösfüzesen nyolc zsidó család volt: Blum Móric, Hiller Herman, Weiss, Feuerstein Zsigmond, Deutsch Rozika, Baumel, Ábrahám Szeren, Feuerstein Lajos.

A parasztságtól az öltözetünk különböztetett meg minket. A parasztok háziszőttest viseltek, akárcsak mint ma. Az utolsó időkben, körülbelül 1943-tól édesanyám is elkezdett szőni, mert nem volt pénze, hogy a boltból vásároljon. A cipőt vagy bakancsot elvittük a cipészhez, hogy foltozza meg. Mondtuk édesapánknak: „Elszakadt.” „Hát menj, és foltoztasd meg újra.” És amint lejárt a húsvét, mindenki levette a ruháját, hosszú inget vett föl, de alsónemű nélkül, nem úgy, mint ma. Mindenki mezítláb és hosszú ingben. Ennyi. Csak ünnepekkor viseltünk cipőt. Mezítláb mentünk játszani a parasztyerekekkel ki a határba. A szüleim szintén egyszerűen öltözködtek. Mert nem volt miből másképp. De zsidó módra öltöztek. Vastagabb ruhákat hordtak, nyáron vékonyabbakat.

Mindegyik testvérem hét osztályt végzett Ördöngösfüzesen [lásd: oktatási reformok a két világháború között Romániában]. Máté később elvégezte a kereskedelmi inasiskolát Szamosújváron, azt hiszem, öt éves volt. Egy másik zsidónak volt egy vasüzlete, ahogy ma nevezik, és ő azt mondta: „Édes fiam, menj haza, mert nem tudok mihez kezdeni veled”, ugyanis elvették az üzletét. Úgyhogy hazajött.

A szüleimnek 1943-ig volt boltjuk. 1943-ban nehéz idők kezdődtek... Mi történt? A boltban, ahogy ez akkoriban szokás volt, mindent lehetett kapni: dohányárut, szeszesítalt, petróleumot, pamutot, cukrot stb., mindent, amire a parasztnak szüksége volt. De az állam monopolizálni kezdett mindent, a dohányárut, a szeszesítalt, mindezeket elvette az állam, és már nem volt szabad árulni. Folyton korlátozásokat vezettek be. Végül csak cukorka, kevés liszt maradt a boltban, de hát ebből nem tudta a család előteremteni a megélhetést. Nagyon nehéz volt. Nekem most megvan a kis házam, és csak a nyugdíjamból élek, de a nyugdíjam most többet ér, mint amennyiből akkor éltünk. Ha csak az élelmet megvették, már nem volt miből árut hozzanak, ruhát kellett vásárolni a gyerekeknek, kettőt fel kellett öltöztetni, mert dolgozni mentek [vagyis behívták őket munkaszolgálatra], nem állami és nem katonai ruhákban. Azaz ruhát és kis csomagot kellett biztosítani, emellett otthon még három gyerek és a szülők. Nagyon-nagyon nehéz volt, elmondhatatlanul nehéz. Nagyon nehéz megmagyarázni, az ilyesmit át kell élni, csak akkor lehet elhinni, hogy igaz. Szóval ez történt 1943-ban a bolttal.

1943 után sárga csillagot viseltünk. Hát igen. Amikor román, magyar stb. gyerekek között voltunk, szégyelljük magunkat. Nem mondhatom, hogy ujjal mutattak volna ránk, nem bántottak, nem. Nem vertek meg. Az egyetlen problémát a magyarokkal kapcsolatban a leventék okozták [lásd: levente-mozgalom]. Ha a leventék közé mentek, nekünk oda nem szabadott mennünk. Ezek a leventék sapkát viseltek, mi a megszokott ruhánkat és sapkáinkat viseltük. Vagy a paphoz vittek el dolgozni, vagy a levente parancsnokokhoz. A házukhoz mentünk, és odatettek, hogy együnk valamit. De ott is volt egy pap – leventeparancsnok volt ő is, a felesége rendkívül becsületes volt –, aki azt mondta: „MenjeteK dolgoTokra.” És volt még egy jegyző, akihez jártunk, aki odatett minket a kertet takarítani. Az igazság az, hogy nem mondhatom, hogy csúnyán viselkedett volna, de meg voltunk bélyegezve. Mátét és Ernőt 1942-ben és 1943-ban besorozták, vagyis elvitték dolgozni a magyarokhoz kényszermunkára [munkaszolgálatra], így mondták. Az otthoni ruhájukban.

Miután a bátyáimat, Mátét és Ernőt elvitték kényszermunkára, én és a kisebbik bátyám, Jenő szekerekkel dolgoztunk. Mivel a férfiakat elvitték dolgozni [munkaszolgálatba], csak az asszonyok maradtak otthon a gyerekekkel. Így én és a testvérem jártunk az otthon maradt zsidókhoz, akiknek volt lovas szekerük, és kölcsönöztük. Hogy miért jártunk szekérrel? Mert a magyarok gázmetánt kerestek itt. A románoknak volt itt gázuk Sármáson [Románul Sarmas; jelenleg Maros megyei település, akkoriban a terület román fennhatóság alatt maradt, tehát nem csatolták Magyarországhoz a második bécsi döntés értelmében. – A szerk.], és ők [a magyarok] ezen a részen keresték a gázt, mert a határ itt volt Vasasszentgotthárdon [Románul Sucutard, ma Kolozs megyében van. – A szerk.] és a tónál. És a határon innen gázt kerestek. Akkoriban szén segítségével keresték. A szénbányákból vonattal szállították ide, Szamosújvárra a szenet, és mi innen szállítottuk a szekerekkel. Ezt megfizették. Mi is kaptunk, és a szekeret kölcsönadó zsidó családok is kaptak egy kis pénzt.

Aztán érezni lehetett valamit [a deportálás előtt], de édesanyám azt mondta: „Elvisznek dolgozni, hamar véget ér a háború, és jövünk haza.” A legkisebb voltam a családban, tizenhat éves voltam. Ki gondolta volna, hogy mit jelent a deportálás? Szóval édesanyám és édesapám egymás közt jiddisül azt beszéltek, hogy „Elmegyünk dolgozni, és amikor véget ér a háború, hazajövünk”. Szegény édesanyám, ilyesmire számított...

És egy reggel, 1944-ben felkeltünk, én egy zsidó családhoz akartam menni, a testvérem egy másikhoz. Ezek a családok a központtól távolabb laktak, mi a község másik végében laktunk, a főúton. És amint otthonról a központ fele tartottunk, ahol a polgármesteri hivatal volt, amint a hídon átjöttünk – tiszta májusi reggel volt –, behívtak a polgármesteri hivatalba. Két magyar csendőr és a polgármester volt bent. Azt mondják: „Jöjjenek be.” A bátyám, Jenő két évvel idősebb volt... Én nem értettem. Azt mondták: „A törvény nevében le vannak tartóztatva.” Nem tudtam, mit jelent ez a szó, „letartóztatva”, hogy „le vannak tartóztatva”. Soha nem voltam még letartóztatva. Mi körülbelül itt laktunk, itt pedig, a román ortodox templomnál volt egy nagyon szegény zsidó, aki agyagedényeket árult vásárokbán. Szóval itt volt a polgármesteri hivatal, itt laktunk mi, itt pedig az a szegény zsidó. Amott pedig más zsidók laktak [Blum Zoltán Ördöngösfüzes térképén mutatja, hol laktak a zsidók. – A szerk.]. Innen [a polgármesteri hivataltól] már nem engedtek haza, elvittek ehhez a zsidóhoz [aki a román ortodox templom mellett lakott] a csendőrökkel és a polgármesterrel együtt. Ennek a zsidónak volt egy lova és egy szekere, feltették a családját, négy vagy öt gyereket, majd hazavittek, hogy válogassuk ki a ruháinkat.

Szegény szüleim már tudták, mert már küldtek katonákat a házakhoz, úgyhogy amikor én a polgármesteri hivataltól ide mentem [a szegény zsidó házához], itt [vagyis náluk otthon] a levették jártak, és mire hazaértünk, a ház már körbe volt véve. Bementünk, és édesanyám azt mondta: „Végy még egy rend ruhát magadra.” Magamhoz vettem egy rend ruhát, és még egy rend ruhát magamra vettem. Édesapám magához vett egy kis kenyeret, mert nem tudom, hány kilóig szabad volt, egy párnát vagy valami ilyesmit, már nem tudom. A szekerek már kint várakoztak. Nekünk nem volt szekerünk, egy magyar ember szekerét hozták oda nekünk. A többi zsidónak majdnem mindnek volt szekere.

Feltettek a szekérre, és elvittek a szamosújvári téglagyárba. Az összes szekér visszament. Minden egyéb a házban maradt, ruha, bútor, ami volt, mind ott maradt. A szüleimtől elvették a következőket: édesapámtól az eljegyzési gyűrűt, édesanyámtól a fülbevalóit, a nővéremtől... még otthon [vagyis a szamosújvári gettóban] elvették. A hely körül volt véve csendőrökkel. Nem emlékszem, két vagy három hetet voltunk ott, talán csak kettőt. Barakkokban laktunk, ahol a téglát készítik, nyitott barakkokban, csak épp tető volt, és mindenkinek az volt, amit magával hozott. Képzeld el, az egész megyéből, minden Szamosújvárhoz tartozó községből két-három vagy akár öt család. Körülbelül hétezer szamosújvári és környékbeli zsidó gyerekekkel és mindennel együtt.

Egy napon jött egy rendelet, és már nem volt szabad semmit sem magunkkal vinnünk, még azt sem, amit odavitt édesanyám, párnát, semmit. Összeszedtek, és egyenesen a kolozsvári téglagyárba hoztak. Vonattal vittek, zárt vagonokban, még az ablakokat is beszögezték. A kolozsvári téglagyárba vittek. Ugyan láttam, hogy mit tesznek, de nem fogtam fel, kisgyerek voltam, utána fogtam fel: „Vajon miért tették ezt?” Őszintén mondom... Körülbelül két hetet voltunk ott, de már nem voltak napok, nem voltak órák, csak bajok voltak. Zokogás hallatszott, mindenki sírt. Volt, aki imádkozott, a rabbik és a vallásosabbak. De a többiek... Isten bocsássa

meg, de azt mondták, hogy Isten nem létezik többé. Ha ilyesmi megtörténik... érti? A téglagyárban tüzes vassal égették meg az emberek lábát, hogy mondják meg, hol az arany. A falusiaknak nem, de ott voltak azok, akiknek nagyobb üzletük volt, gazdagabbak voltak. Tudja, milyen az élet, egyesek meggazdagodnak stb. A szüleimet sem bántották, mert tudták, mert ők számon tartották, hogy ki szegény. Senki sem jött segíteni, enni adni, mert csendőrök voltak ott. Ezek mesék, asszonyom [Blum Zoltán vélhetően azokra utal, akik arról mesélnek, hogy milyen sokat segítették a zsidókat ebben a helyzetben. – A szerk.]. Tudja, hogy van ez, a háború után sokan bátrak. Akadt egy-kettő, de a kilencven százalékuk nem volt az. Mi történt? Egyrészt féltek, másrészt voltak, akik mondták: „Minek még? Hagyd a fenébe.” Kétféle ember van ezen a világon: jó ember és rossz ember. Amikor deportáltak minket, voltak, akik azt mondták: „Hadd menjenek.” Mások pedig: „Szegények, vajon a gyerekek...” Érti? Függetlenül a vallástól, hogy román, magyar, cigány, német stb. volt.

Kolozsvártól Auschwitzig szintén vonattal vittek. Bevagoníroztak minket. Elnézést, de még az sem volt, amibe a szükségünket elvégezhattük volna. Vizünk sem volt, semmi. A gyerekek sírtak a vagonokban, az édesanyáknak nem volt tejük, nem volt mit enni. Ha az öregek meghaltak, egymásra tették őket – én nem tettem őket, mert még kisgyerek voltam –, halomba, hogy nekünk több helyünk legyen. Láttam, de nem tudtam. Érti? Aztán Auschwitzban leszálltunk. Az egész családom ott volt... Leszálltunk a vagonokról, és ott mintha kézzel intettek volna: te ide, te oda. Nekem és a bátyámnak, Jenőnek intettek, hogy erre a felére, édesanyám és a nővérem máshová került [lásd: szelektálás]. Nem tudom, hogy mi történt édesanyámmal és a nővéremmel, de mások mondták, hogy őket is dolgozni vitték, tehát nem vitték őket azonnal kivégezni. Így kerültem az Auschwitz-Birkenau munkatáborba.

Ott lenyírtak, elvették a ruháinkat, meg kellett fürödnünk, tetováltak. Elvesztettem a nevemet, nem volt már nevünk, rám van tetoválva: „Auschwitz 10919” [mutatja a bal karján a tetoválást]. Ott a nevek eltűntek... Auschwitz mellett van egy gyár, amely akkoriban épült, oda kerültem, a neve IG-Farben Industrie [Birkenauban a tábor mellett volt az IG Farbennek egy hatalmas épülő gyára, az IG Farbenindustrie-konzern. Ők építették föl Auschwitz mellett a Buna-Werke szintetikus gumi- és benzinyárat, ahol sok fogoly dolgozott. Az IG Farben nem csak egy gyárat üzemeltetett. A legnagyobb IG Farben létesítményben, Monowitzban (Auschwitz III) 1945 januárjában körülbelül 10 ezren dolgoztak. – A szerk.]. Ott dolgoztam; úgy tudom, a gyárat úgy nevezik, hogy Buna. Huszonkétezer ember dolgozott ott, heftling, úgy hívtak minket, foglyok. Mellettünk amerikai foglyok voltak, akik kiszöktek a repülőkből, vagy akiket a fronton fogtak el. Nem tudom, hány ezren voltak, dolgoztak, de máshol. Nekik meghagyták a ruháikat. De messziről kicsit láttuk őket, nem voltunk együtt, mert nem lehetett.

Reggel kaptunk valami kávéfélét, úgy hívták legalábbis, de nem tudom, mi volt, valami pótlék, és egy darab kenyeret, ami nem tudom, miből volt, de rossz kenyér volt. Tudja, hogy készül a kenyér, lisztbe mártják, hogy ne essen szét, nos, ott fűrészporból mártották. Azt a kenyeret elosztották négy személy között. Kaptunk még marmeládot, szintetikusnak nevezik. És még kaptunk valami „wurstnak” nevezett pasztaféleséget, maradékokból készítették. Nem húsból készült. És valami repaféleséget, amit a szarvasmarhának adnak, nem olyat, amiből a cukor készül – ezt délben. Este ismét egyfajta levest adtak, de nem annyit, amennyit szerettünk volna. Volt mérték a mérőkanál, és mindenkinek azzal mértek. A tányér pedig nem tányér volt, hanem bádoglábas, és várni kellett, amíg valaki befejezi az evést. Az étellel együtt hozták a lábasokat. Egyesek hozták az

ételt, és mások a tányérokat. Evett ötven vagy száz, tudom is én, és miután azok ettek, odaadták az edényeket másoknak. Állatok voltunk ott, kérem. Mindenki az volt, csak hogy életben maradjon. És amikor megkaptuk a kenyeret, így fogtuk, mert jöhetett valaki, és elvehette. Olyanok voltunk, mint az állatok.

Reggel és este megszámoztak minket. Ha a huszonkétezer emberből egy is hiányzott, tudták. Vagy meghalt, vagy ott kellett lennie. Reggel négykor vagy ötkor ébresztettek, mert kezdődött a kivonulás a lágerből. Amíg mindenki kiment, tíz óra volt. Reggel barakkonként számoztak meg, azaz az egyes számú barakk kiment a blokkfelelőssel az élen az appellre. Őszintén, nem emlékszem, hányas számú barakkban voltam. Azt tudom, hogy a barakkfelelős politikai fogoly volt. Ezt a számot a Dávid-csillaggal a mellünkön viseltük. Az övé egy piros és egy sárga háromszög volt, amely Dávid-csillagot formázott. A nadrágra is rá volt varrva a számmal együtt [A fogoly nemzetiségét a háromszögbe festett nemzetiség-kezdőbetű jelzi (pl. a lengyeleknél: P = Polen, a cseheknél T = Tschechen). A háromszögek maguk különböző színűek voltak: vörös háromszöggel a politikai foglyokat (többnyire a kommunistákat) jelölték; zöld háromszöget a profi bűnözők viseltek, rózsaszínűt a férfi homoszexuálisok; ibolyaszínűt (lila színűt) a Jehova tanúi szekta tagjai; fekete színűt a szellemi fogyatékosok, alkoholisták, a megrögzött „munkakerülők” és az ún. „aszociálisok” (csavargók, leszbikusok, prostituáltak) és a cigányok, és két, Dávid csillagot formázó sárga háromszöget a zsidók. A megfordított piros háromszög egy sárga fölött, Dávid-csillag formában zsidó politikai foglyot jelölt. Számos jelölés és kombináció létezett. – A szerk.].

A számlálást végzők vezették a létszámot. Egy SS számolt utána. Miután a C blokk felelőse befejezte a számlálást – az ételt a barakkban fogyasztottuk el –, mindenki felsorakozott munkacsoportok szerint. A csoportvezetők voltak a kápók. Nekik zöld háromszögük volt, bűnözők voltak. A németek kihozták őket a börtönökből, elvitték a lágerekbe, és mindegyikükből parancsnokokat csináltak. Ezek között voltak jók, voltak rosszak stb. Ezt tudtam: „Hundert und fünf und fünfzig”, százötvenöt – ez volt a munkacsoportom. A számlálás után a barakkfelelős kiadta a parancsot, és zenészóra vonultunk ki, úgy könnyebb volt. A kapunál újra megszámoztak. Egy kápóval az élen vonultunk ki végül dolgozni.

Az új gyár építésén dolgoztunk. Reggeltől dolgoztunk, már nem számoltuk az órákat. Volt köztük egy jelentési rendszer. A németek mondták: „Most ez és ez a csoport induljon.” Bejövetelkor és kimenetelkor is. Kiadták a parancsot, csak akkor mehettél haza [vissza a táborba], amikor rád került a sor. Nem volt messze a gyár, körülbelül másfél kilométerre. Gyalog mentünk. Ott egyesek az építkezésen dolgoztak, mások másutt. [Nemrég] volt egy vitám a gázzal kapcsolatban. Láttam a tévében a bukaresti gázrobbantást. És eszembe jutottak a csövek. Ahol én dolgoztam, betonlapot öntöttünk a földbe, keskeny sávon és hosszú távolságra, több kilométeren keresztül. Oda is feltehetően csöveket akartak lefektetni, mint egy finomítóban, pontosan úgy. Úgy képzelem, hogy azt akarták. A gyár szélén volt, utána még volt vagy két kilométer. Több csoport volt. Az egész gyár körbe volt kerítve szögesdróttal, minden ötven-száz méteren volt egy őr, a kerítésbe áram volt vezetve. Olyan volt, mint a lágerben. Hiába mondták egyesek, hogy meg lehet szökni. A lágerben újabb szögesdrótok voltak. Áram volt vezetve a szögesdrótba, tehát nem lehetett elszökni. Inkább azok próbálkoztak, akik elvesztették a bátorságukat; ha nem haltak meg, lelőtte őket fentről az őr, amikor az első szögesdrótkerítéshez közelítettek. Volt egy rész, amin nem lehetett továbbmenni. Volt ott egy halálfej, amelyen azt írta, „Achtung!”. Utána következett a szögesdrót, majd egy kerítés és még egy kerítés... mind áramosítva voltak. Ez alacsonyabb, az

magasabb, az még magasabb volt, kint pedig ott volt az őr is.

Sokan voltunk a barakkban. Úgy hiszem, hogy legalább háromszáz ember volt egy barakkban. Három sor ágy volt, úgy feküdtünk, mint a heringek. Ha egy megfordult, mindenkinek meg kellett fordulni. Szalma volt letéve, egy takaró lent és egy fent, ennyi. Nem volt mindenkinek külön ágya. Három sor volt. Időnként olyan sokan voltunk, hogy zertlagert [zeltlager] használtak. Ez olyan sátozt jelentett, mint amilyenek ma a katonai sátrak. Körülbelül húsz ember fért el bennük. Isten ments, aki felülre került, mert a sátorban a levegő felforrósodott. De folyton érkeztek a transzportok, már nem fértünk. Őszintén szólva, nem tudom, hogy miért hoztak ki a barakkból, és küldtek át [a sátorba], talán mert a barakkokba újonnan jötteket tettek be helyettünk. Minket már megszámoztak, kitanítottak, már ismertük a parancsokat. Jött a blockführer: „Mindenkori utánam. Mostantól itt fognak aludni.”

A lágerben együtt voltam a testvéremmel, egymás mellett aludtunk. Én tizenkilenc, ő húsz éves volt. Az én számom 10919, az övé 10920 volt. Szép fiú volt. Annyit mondhatok, hogy a testvéremmel voltam, de a többire nem emlékszem. Mi történt? Baleset történt a kezemmel [a jobb kéz mutatóujjával]. Volt ott egyfajta kórház – de aki nagyon le volt gyengülve, azt megölték. Nekik munkaképes emberek kellettek. Ugyanis az IG-Farben meghatározott összeget fizetett az SS-nek minden munkás után. Jelentették, hogy van huszonkétezer ember, ők adtak ezeknek az SS-eknek nem tudom, mennyi pénzt, szóval ez egyfajta vásár volt. Hogy ne öljenek meg mindenkit egyszerre, mert kellettek ugye emberek a munkához, létrehoztak ott egyfajta kórházat. Emlékszem egy kolozsvári orvosra, Királynak hívták. Odavitték, és egy gumicsövet húzott át itt [az ujjamon], amivel kitisztította a gennyet. A lágerbeli emberek kapcsán ez az, amire emlékszem.

Ilyen volt ez a lidércnyomásos élet. Én is elmondhatom, hogy a világ szégyene volt, kérem. Megértem, ha fegyverrel a kezemben megjelenek, és le akarlak lőni, te megvéded magad, és lelősz te engem, nem igaz? De ott, gondolja csak el, öregek, csecsemők, kisgyerekek, tízéves gyerekek... bedugni őket oda és megölni, elgázosítani és elégetni őket. Hogyan szereztünk tudomást a gázosításról? Amikor mi odaérkeztünk, már 1939 és 1940 óta voltak ott zsidók és nem zsidók, lengyelek. Mi, akiknek még volt erőnk, mind siránkoztunk, ők pedig mondták: „Miért sírtok annyit? Hiszen eddig ti otthon mind ehettetek és jól éltetek.” (Mert tudja, mi a szokás a zsidóknál: ünnepekkor kell hogy legyen bár leves, valami, mert ugye vétek, ha ünnepekkor nincs mit enni. Mert ha nincs, nem figyelsz oda az imádságra, csak az evésen jár az eszed. Így tartja a vallás.) „Mi 1939–40 óta élünk így. Majd rájössz te, amikor meglátod a füstöt a kéményben.” Zsidóul [jiddisül] is beszélünk velük, mert beszéltek jiddisül; nem én álltam velük szóba, mert én gyerek voltam.

Aztán amikor elkezdtek az emberek lefogyni, egymás között „muzulmánoknak” neveztük magunkat [A kiéhezett, csontig lesóványodott, kólikás hasmenéstől, tifusztól és más betegségektől meggyötört, legyengült, ki–merült élő halott foglyokat eredetileg őrzőik nevezték „muzulmánoknak” (Muselmann). – A szerk.]. Minden héten volt ellenőrzés, ugráltatták az embereket. Mindenféle trükköt bevetettek, azt mondták, hogy elviszik őket, hogy kicsit helyrejöjjenek. De megmondták nekünk a lengyelek, hogy ezeket elgázosítják, elmesélték, hogy viszik ezeket a legyengült embereket a krematóriumba. Később rájöttünk, és kérdeztük őket: „Mikor találkozunk a szüleinkkel?” Ők pedig mondták: „Ne aggódjatok, bekövetkezik majd.” Ők tudták, szegények. Már nem számítottunk embereknek, akik nem voltak képesek semmire, azokat elgázosították, elégették... Csak a németek tették ezt meg, hogy víz helyett gázt bocsátottak

emberekre. Mi történt? A fürdőben nekünk megengedték a vizet, de nekik, szegényeknek a gázt engedték meg. Voltak, akik jártak arrafelé, és elmesélték, én nem voltam ott, azt mesélték, hogy ahogy jött lefele a gáz, érintkezésbe lépett a nedvességgel, és akkor hatott. És az emberek kezdtek leesni. A félelemtől elkezdtek ide-oda rohangálni, de be voltak zárva. Végül ottmaradtak mindannyian egymáson, meghalva.

Szintén közülünk válogattak jobb erőben levő embereket, akikből egy Sonderkommandónak nevezett csapatot hoztak létre; nem tudom, honnan ered a kifejezés [A Sonderkommando speciális alakulat, „a halál emberei”, a koncentrációs táborokban a deportáltak elgázosításával és elégetésével, a gázkamrák és a krematóriumok működtetésével foglalkoztak. Négy hónapig látták el funkciójukat, ezután őket is elgázosította az új speciális alakulat. – A szerk.]. Ez a Sonderkommando más lágerbe volt bezárva, abba, ahol a krematóriumok voltak. Ők mentek be, és fogókkal, feszítővasakkal választották szét és hozták ki a holttesteket, mert mind egymás hegyén-hátán voltak, érti, ugye. A Sonderkommando így volt felosztva: egyesek a gázkamrából hozták ki a holttesteket, egyesek haját nyírtak, mások az aranyfogakat húzták ki, voltak, akik a ruhákat szedték össze, az ékszereket, ha maradt még, a bakancsokat. Mindegyiknek megvolt a maga mestersége. A Sonderkommando tagjait is háromhavonta vagy hathavonta megölték. Őszintén megmondom az igazat: én nem voltam ott, nem láttam, de volt, aki ott dolgozott, és elmagyarázta nekem, miután kiszabadultunk a lágerből.

A gyárban [1945.] január tizenöt-tizenhatodikáig dolgoztunk, nem is tudom pontosan, meddig; mások mondták utólag, hogy tizenötödike-huszedika között lehetett. Utána nagyon nehéz volt. Már nem adtak semmit enni. Mendl [azaz legfiatalabb bátyja, Blum Jenő] és én 1945-ig együtt voltunk a lágerben. Amikor elváltunk a szüleinktől, mindketten a lágerben maradtunk. 1945-ig voltunk együtt, [a végén] elvesztettük egymást. Amikor az oroszok behatoltak Lengyelországba, elkezdték kiűresíteni Auschwitz-Birkenaut – az én munkatáboromat Bunának hívták –, elkezdtek minket hajtani, mint ahogy a marhákat terelik ezrével. Az örök mellettünk. És nem tudom, mi történt az úton; mindenki csak előre nézett. Elvesztettük egymást. Érti? És soha többé nem találtuk meg egymást újra. Ez 1945 januárjában történt. Tudom, hogy télen kezdtek el hajtani minket, mint a marhákat, és így jutottunk Mauthausenbe.

Mauthausenbe, Ausztriába vittek minket. Gyalog és vonattal. Nem volt mihez kezdjenek velünk, közeledtek az amerikaiak. Nem tudom pontosan, meddig, talán egy hónapig voltam Mauthausenben, de már nem dolgoztunk. Ott tartottak minket étlen stb. Jöttek mások is, sokan érkeztek munkáscsapatokkal, mint a testvéreim. A második testvéreimet, Gershunt a magyarok elvitték dolgozni valahova Ukrajnába [vagyis munkaszolgálatos volt]. Mauthausenben találkoztunk, nem tudom, hogyan. De már nem ismert meg, nem volt magánál. Hogy is fejezzem ki – haldokolt. Nem ismert fel. Mondták neki mások: „Nézd, ott a testvéred!” De már nem volt kivel... Aztán Blum Lajos unokatestvérem felismert. Ő kényszermunkán volt, ő volt az, aki megfogta a kezemet, és vitt. Ugyanis én le akartam ülni, mert már nem tudtam járni, és ő biztatott: „Gyere, gyere.” Aki leült, azt lelőtték.

Bejártuk egész Ausztriát, van egy város, Wels. Ott volt egy nagy erdő. Hogy is mondjam – már nem voltunk magunknál. Huszonegy kiló voltam [mielőtt az amerikaiak felszabadították]. Ott, abban az erdőben el akartak pusztítani, meg akartak ölni, mert már nem volt mihez kezdjenek velünk. És ott fogtak el az amerikaiak. Ez 1945. május ötödikén-hatodikán volt. Az amerikaiak betettek egy

kaszárnnyába, amelyet átalakítottak kórházzá. Be voltunk oda zsúfolva, őrszemek vigyáztak arra, hogy senki ne mehessen se ki, se be. Az orvosok összegyűjtötték azokat, akiket megtaláltak. Mi történt? Nagyon sokan, akiknek még volt erejük, mentek házakhoz. Az osztrákok adtak nekik ennivalót, sokat ettek, és így meghaltak, érti? Az amerikaiak bezártak oda, és adagolták az élelmet. Függetlenül attól, hogy gyilkos volt-e vagy..., ha orvos volt, mellénk tették. Kötelezték őket. Német, osztrák, magyar, román, cigány, akárki értett egy kicsit az orvosláshoz, mellénk tették. Egyfajta diétás ételt kezdtek adni nekünk. A kémszolgálat mindenről tudott [Blum Zoltán azokra az információkra utal, amelyekkel más államok rendelkeztek a haláltáborokról és a munkatáborokról, a bánásmódról, amelynek a rabok ki voltak téve. – A szerk.]. Rizspelyhet adtak, azzal kezdték. Októberig voltam kórházban. Már nem volt velem a testvérem. Meghalt utána [a mauthauseni találkozás után]. Mind meghaltak. Már nem találtam őket meg. Miután vége volt, huszonöt kiló voltam [a hazatérés előtt, az amerikaiak által biztosított táplálás után].

A kórházban kérdezték, hogy ki hova akar menni. Az amerikai és angol hadseregben voltak zsidók, Dávid-csillagot viseltek, és jöttek közénk: „Ki akar Izraelbe menni?” Én gyerekként és mások is mondtuk: „Mi haza akarunk menni, hátha megtaláljuk a családunkat.” Egy napon őszintén megkérdezték, hogy ki hova akar menni, és mi egypáran azt válaszoltuk, hogy Magyarországra, mert mi még úgy tudtuk [A második bécsi döntés értelmében Észak-Erdély a deportáláskor Magyarországhoz tartozott. – A szerk.]. Megkaptuk az útlevelet. Elhoztak Magyarországra, Budapest közelébe; ott egyik felén az amerikaiak, másik felén az oroszok voltak. Az amerikaiak elvittek a Dunáig. A híd le volt bombázva; letettek, és gyalog mentünk át egy pontonhídon. Budapesten volt egy szervezet [Blum Zoltán az American Joint Distribution Committee által finanszírozott Magyarországi Zsidó Deportáltakat Gondozó Országos Bizottságra (DEGOB) utal, amely a lágerből visszatért személyeket segítette a hazajutásban. A központ a Bethlen tér 2. szám alatt volt. – A szerk.]. Nem laktam Budapesten, mert elkezdtek járni a vonatok. Egy unokatestvéremmel voltam, Blum Józseffel és egy Deutsch Géza nevűvel, aki nem volt rokonunk. Így jöttünk haza, Ördöngösfüzesre.

Ördöngösfüzesen nem mindenki mehetett a saját házába, mert nem volt már ott semmi, érti? A mi házunkban három család lakott. A polgármesteri hivatal utalta ki számukra a lakást. A testvérem, Máté már otthon volt, hamarabb hazaért. Tulajdonképpen a testvérem ment oda elsőként, de nem lakott ott, mert nem volt ott semmi [bútorzat]. Mindazok, akik korábban hazaértek – a testvérem, Máté, Feuerstein Lajos és Ábrahám Emánuel, a testvérem kollégája – együtt voltak kényszermunkán [munkaszolgálatban], 1942-ben vitték el őket az otthoni ruhájukban –, nem mehettek haza a saját otthonukba; egy házban gyűltek össze, és elkezdtek dolgozni. A testvérem nyitott egy kis boltot, Feuerstein Lajos egy kis mészárszéket, elkezdett bárányt vágni. Tudja, hogy van ez falun, de nagy állatot nem vágott. Ebből éltek. Mind abban a házban gyűltünk össze.

Senki nem segített semmivel. Külső segítség sem érkezett. Volt aztán a Joint, 1947 körül. Ruhát hoztak, élelmet nem. A Joint amerikai szervezet. De rólunk, falusiakról senki nem tudott [Azaz magukra voltak utalva, nem részesültek szervezett támogatásban, mint ahogy az a városokban rendszerint történt, ahol megalakult pl. a Fiatal Zsidók Szervezete. – A szerk.]. Semmit nem találtunk meg a dolgainkból a házban, ahol azelőtt laktunk. Mert mi történt: aki hatalmon volt, mindent elvitt a házból, ami jó állapotban volt: bútort, ruhát – szegény anyám, régen egy lánynak kellett legyen hozománya –, takarókat, párnákat, tudom is én, még mit. Elosztották egymás között. A polgármester, a csendőr... Érti? Ami maradt, az utolsó hordót is eladták a szegényeknek, árverést

rendeztek. Nem volt senki, akihez mehettünk volna. Most nekünk kellett kicsit rossznak lennünk, ahogy mások voltak velünk. A házat azért visszakaptuk. A testvérem szerezte vissza.

A testvérem, miután visszaszerezte a szülői házat és boltot nyitott, szövetáruval kereskedett. Miután hazatért, megházasodott, 1946-ban. A feleségét Miriamnak hívták. Ő is zsidó volt. Kolozsvári volt, vallásos. Született egy gyermekük, lankef – úgy hívták, mint az édesapámat, azaz a nagyapját. A kommunizmusban újrakezdődött a kutakodás, hogy „Ki vagy?“, „Miféle vagy?“. (Az édesapám kereskedő volt, a kommunizmusban pedig ezt nem nézték jó szemmel.) Máté felbosszankodott, kérvényt adott be, és 1949-ben elment Izraelbe. Nagyon nehéz idők voltak, amikor elment, nem volt repülő, hajóval ment. Amikor elmentek, már megvolt a gyerek. Izraelben több helyen lakott, földműves volt egy mosavban. Az utolsó lakhelye Akkóban volt [Izraeli város, földközi-tengeri kikötő Haifa és Naharija között. – A szerk.]. Ott halt meg 2002-ben; a felesége két évvel korábban halt meg.

A kommunizmus alatt, függetlenül attól, hogy zsidó voltál-e, aki nem volt katona, annak el kellett mennie dolgozni [A szocializmus évtizedei alatt az, aki visszautasította a katonai szolgálatot, köteles volt közösségi munkát végezni. – A szerk.]. Voltak zsidók, akik dolgozni mentek. Én azt mondtam: „A fene egye meg, újra ingyen dolgozzak?” Megkérdezték: „Akarsz katona lenni?” Én meg igent mondtam. Két évig voltam katona, 1949–50-ben. 1951-ben jöttem haza. Nem akartam lapátolni, ahogy akkoriban mondták. Amikor 1949-ben Máté elment a családjával, én a katonaságnál voltam. Én akkor nem próbáltam elmenni. Lehet, hogyha vele vagyok, és ő biztat, elmentem volna.

Maradtam; leszereltem, hazajöttem, Feuerstein Lajos mézárosnál laktam. Miután elment a testvérem, a ház üres volt, Lajos pedig még nem vándorolt ki, hozzá jöttem haza... Jól kijöttünk egymással. Jóval idősebb volt. Volt felesége és kisgyereke, a feleségét úgy hívták, hogy Feuerstein Regina, a kisfiút pedig Emilnek, őket megölték a lágerben. A feleségétől kölcsönöztem volt a szekeret, amivel dolgoztam [a deportálás előtt], mivel Lajost elvitték kényszermunkára [munkaszolgálatba]. 1965-ben ő is elment Izraelbe, én pedig maradtam.

A feleségemet a következőképpen ismertem meg: mire elvégeztem a katonaságot, már nem voltak zsidó lányok. Mondjak valamit: régen szegény volt, ha egy paraszt egy zsidónak udvarolt, de fordítva is szegény volt. Megtörtént időnként, de nagyon ritka volt, hogy egy zsidó kereszténnyel házasodjon. Én pedig azt mondtam magamban, így sem lehet, hogy egész életemben egyedül éljek. És megismertem a feleségemet... A neve Rozália, a lánykori neve Hideg. 1933. szeptember tizenhatodikán született, Ördöngösfüzesen. Az anyanyelve magyar. A feleségem nagybátyja a szomszédom volt. Először udvaroltam neki. Jobban megismertem, és megkérdeztem: „Akarsz a feleségem lenni?” Beleegyezett. Házas természetű volt. Nem volt semmink. A mesterségemből kifolyólag jól, elegánsan öltözködtem, de vagyonom nem volt. Mondtam a feleségemnek: „Nézz rám, nincsen semmim. Csak a szülői ház maradt rám, más semmim sincsen.” Ő is szegény volt. Két szegény találkozott. Elmentünk a polgármesteri hivatalba; nem tartottunk vallásos esküvőt, mert a zsidóknál tilos. 1952-ben házasodtunk össze. Ötvenhárom éve vagyunk házasok.

Nem akartunk elmenni Izraelbe. Nagyon sok zsidó kivándorolt. Lajos is – az unokatestvérem József felől [Blum Józsefről, apja testvéréről van szó. – A szerk.] – elment. Folyamatosan mentek el. Mert mi történt: a zsidók mind kereskedelemmel foglalkoztak. És látták, hogy a kereskedelemben krízishelyzet áll elő. Ha, isten ments, valaki hazavitte a kenyeret, és más panaszkodott, hogy nem

jutott kenyér: „A zsidó a hibás.” Érti? Ezért kezdte mindegyikünk úgy érezni, hogy nincs itt számunkra hely. Egyesek a gyerekek miatt maradtak, mások pedig pont a gyerekek miatt mentek el. Ráadásul ha a gyerekek vegyes házasságokat kötnek, elvesztődik... mert nagyon sok zsidó őrizte meg a vallását [A vallásukat megtartó zsidók erkölcsi kötelességüknek érezték az kivándorlást Izraelbe, mert így elkerülhették a vegyes házasságokat. – A szerk.]. Én egyedül maradtam. Kérem, én nem mentem el. Ez minden. Hogy mondjam... Nincs értelme erről beszélni. Addig nem szabadott még temetkezni sem a temetőbe [eltemetni egy nem zsidót a zsidó temetőbe], de a rabbinátus törvényt hozott az olyan esetekre, mint én és a feleségem, akik régóta együtt élünk [hogy mégis lehessen]. A zsidók számára ezek szigorú dolgok. Ha annyiban hagyják, eltűnik a vallás. Nem azt akarom mondani, hogy én vagyok a nagy hazafi vagy ilyesmi, mert én is csak egy hét osztályt végzett falusi gyerek vagyok, de azt mondom: mennyi vallás eltűnt, ez pedig még mindig létezik. Szétszórva a teljes földkerekségen.

1962-ig lovas szekerem volt. Szekeresként jártam. Nyitottam egy mészárszéket is, de már nem szabadott saját szakállamra dolgozni, mindent elvett az állam [lásd: államosítás Romániában]. Úgyhogy lovas szekérrel dolgoztam. A parasztoktól időnként lehetett még venni bárányt. Levágtam, megvettem a bőrét. Én adtam le az államnak. A parasztnak pedig a hivatalos árat fizettem ki. Teljesítettem a tervet, százötven bőrt is hoztam. Vasárnap levágtam a juhokat, és hétfő reggel leadtam a bőröket. Aztán úgy láttam, már nem megy a szekerezés, mert kezdtek megjelenni az autók. Utána is állami munkahelyem volt, az út- és hídépítésnél dolgoztam. Ez a terület is átkerült az állam tulajdonába 1948-ban. Már nem volt mit dolgoznom falun, elhagytam a szekeret. Elmondtam az embereknek, mi a helyzet, és mondták, hogy van egy hely a szalámigyárban, két fiú vonul be a hadseregbe. Úgyhogy felvettek szakképzetlen munkásnak. Ez 1959-ben volt. Nem volt képzettségem. Csak hét osztályt végeztem, és miután visszajöttem [a háború után], már nem tanultam tovább. Amikor ideköltöztünk, már a gyárban dolgoztam. 1959 és 1962 között kerékpárral ingáztam, az út nem volt leaszfaltozva. Gyerekkoromban sem voltak aszfaltozott utak. Szamosújváron sem, ott kockakövekkel voltak kirakva. Elkezdtem a szalámigyárban dolgozni, és elegendő lettem az ingázásból, este későig dolgoztunk, éjjel tizenegykor, tizenkettőkor, sőt egykor mentem haza. Ezért 1962-ben Szamosújvárra költöztünk. Eladtuk a füzesi családi házat, és megvettük ezt a házat. Már fel volt építve, de úgy költöztünk be, hogy nem volt ablak, ajtó sem. Az egyik szobába tettünk ablakot, és így laktunk három évig, amíg elkészült teljesen a ház. Nem volt pénzünk, egyszerű munkás voltam... Körülbelül húsz évig dolgoztam a szalámigyárban.

Aztán az történt, hogy volt egy állami húsfeldolgozó, akkoriban szövetkezet volt. A szövetkezetnél volt egy munkás, szintén magyar volt, és el kellett mennie – feliratkozott, hogy kivándorolhasson Izraelbe. Miután feliratkozott, ott kellett hagynia az irodai munkát, ez az ember ugyanis már ügyintéző volt. A vágóhídra ment dolgozni. A főnök egyedül maradt, szüksége volt segítségre. A főnök megkérdezte attól, aki elment: „Kit hozzak erre a helyre?” Ő pedig azt válaszolta: „Dolgozik a vágóhídnál, a szalámigyárban egy zsidó.” Én végeztem a dolgom, egyszerű munkás voltam. Ő pedig azt mondta: „Ez az ember alkalmas lenne.” Mert mi történt? Itt nemcsak kétkezi munka volt, hanem ügyintézés is. Árut kellett küldeni a vendéglőknek, a tisztai étkezdéknek, a párthoz... Nagy volt a felelősség. Az itteni főnök elment az irodára [a szalámigyárba]. Az irodának kapcsolata volt a párttal. Én semmiről sem tudtam. De az volt a szabály, hogy az ügyviteli iroda felel azért, akit felvesz. Elhatározta, hogy elmegy a párthoz, és engedélyt kér, hogy a szalámigyártól átengedjenek

ide. Először megkérdezte: „Akarsz velem dolgozni?” Itt nyolc órát kellett dolgozni, a régi helyen tíz, tizenkét órát. Mert ott nem igazán órarend szerint dolgoztunk, hanem ameddig befejeztük. Jóváhagyták. Úgyhogy áthelyeztek ide, itt aztán harminckét évig dolgoztam. A kulcsok nálam voltak, de nem én voltam a főnök. Mennyire megbízott bennem... Az udvarban volt még egy szövetkezet, mosoda és tisztító. 1991-ben mentem nyugdíjba.

Soha nem voltak problémáim a munkahelyen amiatt, hogy zsidó vagyok, vagy azért, mert van egy testvérem Izraelben. Én egyszerű munkás voltam. Ha funkcionárius lettem volna, vagy párttag... Most nincs is semmi problémám, mert éppen ellenkezőleg, nem tartózkodtam attól, hogy zsidónak szólítsanak. Mondták a kollégáim: „Jön a zsidó.” Soha nem haragudtam meg. Azt mondtam: „Igen, igaz, zsidó vagyok.” Tréfából mondták rám, hogy zsidó. Egyáltalán nem volt negatív kicsengése. Voltak kollégáim, akiknek elmeséltem, mi történt [a háború és a deportálás alatt]. Voltak, akik megkértek, hogy meséljek, amikor volt egy kis szabadidőm.

„Nagyon nehéz zsidónak lenni” [Jiddis szólás, amelyet Blum Zoltán gyakran használ. A kijelentés magyarázatára mondja el a következő történetet zsidók sorsáról. – A szerk.]. Volt itt egy zsidó, úgy hívták, Stein Béla. A deportálás előtt nyomdász volt. Az édesapja kóser sajtot készített, voltak zsidó munkásai, akik megfejték a juhokat. A zsidóknak készített kóser sajtot. Ezt a zsidót deportálták, és ketten maradtak: az egyik a földet művelte, a másik ügyvéd volt. Az apa nem jött, az anya nem jött, a testvérek nem jöttek haza. Ez a kettő visszajött. A deportálás után a paraszt elment az ügyvéddel, hogy szerezzék vissza a földet. Ez 1945 körül volt. 1946-ig visszaszerezték a földet és a házat. Elkezdett juhokat gyűjteni, szerzett lovakat, szekereket, úgy nézett ki, mint egy fiákeres. És jött 1948, kikiáltották kuláknak, elvették minden vagyonát, és elvitték dolgozni a csatornához. Akit nem deportáltak a magyarok és a németek, azt deportálták a kommunisták. A csatornához vitték [A Duna-Fekete-tenger Csatorna építését 1949-ben kezdték el, az ott dolgozók nagy része politikai fogoly volt a kommunista börtönökből. A munkálatokat 1955-ben félbeszakították, csak 1975-ben kezdték újra, és 1984-ben fejezték be. A csatorna összeköti a Dunát (Cernavodă várostól délre indul) a Fekete-tengerrel (Konstancától délre ér a tengerpartra), a hajóutat Konstancáig szinte 400 km-rel rövidíti meg (Lásd még: http://en.wikipedia.org/wiki/Danube-Black_Sea_Canal). – A szerk.]. Ki tudja, hogyan, valaki közbelépett Amerikából, elbocsátották, és elment Izraelbe. Érti? Valaki befolyásával.

Még hoztak így ki zsidókat a börtönből. Volt még egy Désen, marhakereskedő volt. Nem tudom, milyen ostobaságot követett el, bezárták. De még marhakereskedő korában ismert egy saktert, aki kóser húst adott el a vágóhídról. Amikor kommunizmus lett, elmenekült Amerikába. Ott elment a követségre, és kihozatta a kereskedőt. A kereskedő mindezt csak akkor tudta meg, amikor már odaért. Mennyi rendkívüli dolog történt...

Egy szegényebb paraszt szebben élt, mint mi. Megette a kis puliszkáját, bocskorban járt. Senki nem kérdezte tőle, hova megy, honnan jön. A zsidót folyton kérdezték. Volt az első világháború előtt Magyarországon, a Tiszántúlon egy per [Blum Zoltán a tisaeszlári perre utal. – A szerk.], ott elhangzott, hogy a zsidók vérrel készítik a pászkat. Ezt a mesét mondták már őseink idejében is. Vagy volt például a Dreyfus-ügy. Nekem mint zsidónak ezek fájdalmas dolgok. De az, hogy megölték a szüleinket és a testvéreinket, az szégyen az emberiségre. Ezt, bármilyen jól tegyenek velem, bármit is adjanak, nem, én ezt nem tudom megbocsátani. Vagyis megbocsát az ember, de a szívében nem felejt. Vannak más vallásúak, baptisták stb., akik próbálnak téríteni. No de jó

emberek, ha az édesanyám, az édesapám, akik fent vannak az égből, tudnák, hogy én áttérek egy más hitre, húszezerszer fordulnának meg... A zsidóknál úgy van, hogyha anyád zsidónak szült, halálodig zsidó maradsz. Hiába térsz át katolikusnak, ugyanis a zsidók közül is egyesek áttérnek. És az is lehetetlen, hogy egy románból zsidó legyen. Annak kell lenned, aminek születted. Cigánynak születted, legyél cigány, zsidónak születted, legyél zsidó stb. Azt mondtam a lányomnak: te így mondd: az apám zsidó, az anyám magyar. Ha elhiszik, jó, ha szidnak, jó, ha átkoznak, úgy is jó.

Itt, Szamosújváron voltak zsidó, magyar és román barátaim is. A zsidókkal főként Purimkor jártunk össze, amikor süteményes tálat szokás küldeni. Amikor gyerek voltam, jártam a süteményekkel, inkább, mint a háború után. A bajok után meggyengült a vallás. De egy rabbi azt mondta: „Mindebben a rosszban ne az Istent keressétek, keressétek az embert. Mert mindez az ember műve” [A holokausztmegemlékezéseken gyakori mondás, föltehetően Liviu Beristől származó idézet, aki transznisztriai túlélő, a Romániai Holokauszt Túlélők Egyesületének az alelnöke. – A szerk.].

Zsidóként mindig is kissé félénk, visszahúzódó voltam. Játszottam más gyerekekkel, de ha nekem kellett a tanító vagy a pópa házába elmennem, féltem. Azt hiszem, ez születésemtől így volt. A kommunizmus alatt újra csak félős voltam. Reméltem-e, hogy majd jobb lesz? Hogy hittem-e ezt? Amikor visszajöttem, senki nem várt tárt karokkal. Volt, aki azt mondta: „Ó, a szegény, megjött, adjunk neki egy darab kenyeret.” De voltak olyanok is, akik azt mondták: „A fenébe, nem maradhatott volna ott?” Ezért mondom, hogy ezen a világon kétféle ember van: jó ember és rossz ember. Én ezt átéltem, és ma is ezt látom. Emellett én gyáva voltam. A háború után senkit nem vettem elő: „Ki vitte el a kályhát? Ki vitte el a konyhabútort? Ki vitte el a vödröt?” Egyáltalán senkit nem vontam kérdőre. Csak a testvérem talált valakinél egy mérleget, amely a boltunkból származott – tudja, milyenek voltak régen a mérlegek, akkoriban egy mérleg érték volt. Az az ember nem akarta visszaadni, míg végül a polgármester elé került az ügy, és vissza kellett adnia.

A testvérem sem politizált. Egyáltalán nem. Ezért ment el. Mondjak valamit: nem törődtem a kommunizmussal, semmivel sem törődtem. Tudtam, hogy mi a munkám, azt elvégeztem, kaptam érte fizetést, és kész. Mindenesetre a kommunizmust nem így képzelték el, diktatúrában. Egyfajta szocializmust akartak. Az azt jelenti, hogyha valakinek száz hektár földje vagy egy gyára van, nekem mint munkásnak legyen jogom azt mondani: „Uram, ne egy lejt adjon, adjon ötöt, mert annyit érdelek.” Ez volt a szocializmus. Akaratom ellenére voltam tagja az Ifjúsági Munkás Szövetségnek, és jól jött. Talán egyszer-kétszer voltam gyűlésen, nem szólaltam meg, aztán elvittek katonának. A katonaságnál betettek az oktatóképzőbe. Ez 1949-ben volt, amikor könnyedén nevezték ki az embereket tiszteknek. Akinek jó volt a származása, a brassói tisztiiskolába vitték. Az én származásom fele részben jó, fele részben rossz volt. Ugyanis megkérdezték: „Ki vagy?” „Blum Zoltán” „Mi vagy?” „Zsidó.” „A szülők vagyona?” „Semmi.” Ez jó volt. „A szülők foglalkozása?” „Kereskedő.” Ez nem volt jó. „Vannak-e rokonai külföldön?” „Egy testvérem Izraelben.” Ez sem volt jó. El akartak küldeni a tisztiiskolába, de nem akartam. Bekerültem az oktatóképzőbe. Ott megkérdezték „Ki vagy? A bizonyítványod?” „Otthon.” „Írj haza, hogy hozzák el.” Parancsnok voltam a lövészeknél, három ágyút irányítottam.

Jó és rossz dolgokat egyaránt mesélek. Mivel én munkás vagyok, ma el tudná-e végezni a lányom a kibernetikát Bukarestben? Annak idején elment otthonról a zsebpénzzel, amit tőlem kapott, és visszahozta, mert volt ösztöndíja. Minden hónapban egyszer hazajött, a szamosfalvi [kolozsvári]

repülőtéren vártam. Kérdezem: ez ma is lehetséges lenne? Én négy-öt rendszert megéltem: a háború előtt voltak a románok, voltak a magyarok, a háború után kommunizmus volt, most pedig... Mindegyik rendszerben vannak jó, és vannak rossz dolgok. Apropos, a kommunizmus bevezetése: ha nem nyomultak volna erre fele az oroszok, hol lennénk most mindannyian? A kemencében. Érti? Nem a rendszert kell elítélni, hanem az embert, aki rosszat tesz. Aki jót tesz, azt dicsérd, csókolj neki kezét, aki rosszat tesz, azt el kell távolítani. Azaz mindenben van jó is, rossz is.

Van egy lányunk, aki 1955-ben született, Bertának hívják. Gazdasági kibernetikát végzett Bukarestben. De nem lett zsidó, mert a zsidóknál a zsidó anya után leszel zsidó, ha az anya nem zsidó, a gyermeke sem az. Az iskolába, ahova járt, úgy írták be, hogy zsidó. Most Nagyváradon él, ott dolgozik. A férjét Ferencnek hívják. Ő is vegyes – van benne román és magyar vér is. A férje után a neve Marian. Van munkahelyük, de nincs vagyonuk. A lányom is zsidónak tartja magát. Van egy fia, Péter, most végezte el az egyetemet. Ő is gazdaságtant tanult, mint az édesanyja. Úgy nevelték, mint az anyját, aki mondta neki: „Tudd, hogy a nagyapa zsidó.”

Mondjak még valamit a deportálás és „a népek legnagyobbika” kapcsán. Voltak papok, akik azt mondták: „Mit tesztek ti ezekkel az emberekkel?” De olyanok is, akik azt mondták: „Vigyétek, mert nem a mi vallásunkat követik.” Ezért mondom, hogy a vallás nagyon nagy dolog. Ami a lelkedben van, az a vallásod. Én a hét osztályommal mondom ezt, mert én ezt megéltem. Tisztelni kell az embert. A tízparancsolatot. Megmondom önnek, ha egy parasztnak meghal az apja, az anyja, nekik van sírjuk, hát oda megy. De te, zsidóként hova mégy? Az egekbe? Elpusztították, elégették őket... Ez hihetetlen barbárság. Mit lehet tenni?

Miután visszajöttem [a deportálásból], nem tartottam be minden vallási előírást. Őszintén megmondom, az étellel kapcsolatban sem tartottam be. De az ünnepeket megtartom, tudom, hogy a szombat a zsidóké, minden ünnepet, a Purimot, a Pészáhot, a Jom Kipurt, a Ros Hásónét. Amikor visszajöttem, nem volt elég zsidó Ördöngösfüzesen, csak Szamosújváron, így oda jártam. De tudja, annyi baj után már nem tartottam... Tudtam, hogy szombat van, de dolgoztam... vétkeztem. Mondtam kádist a szüleim után. Ma én vagyok az egyetlen zsidó Szamosújváron, és nagyünnepekkor feltétlenül elmegyek vagy Désre, vagy Kolozsvárra. A böjtöt megtartom.